

ÚJ MÓDSZER AZ EGYEZTETÉSI JELENSÉGEK KEZELÉSÉRE

FARKAS JUDIT

1. Bevezetés

Az egyeztetési jelenségek szintaktikai kezeléséről a transzformációs generatív grammatika képviselői meglehetősen hasonlóan gondolkoznak: a problémára jegyellenőrzéses megoldást javasolnak, melyhez megfelelő szintaktikai szerkezet szükséges. Carstens (2000) alapján megállapítható, hogy abban már nincs teljes egyetértés, hogy mi a megfelelő szintaktikai szerkezet, hiszen egyes tanulmányokban csak a specifikáló – fej relációt fogadják el megfelelő szintaktikai konfigurációnak (pl. Chomsky 1986; Koopman 1992; Kinyalolo 1991), míg pl. a Minimalista Programban (Chomsky 1995) háromféle szerkezet típusban is megengedett a jegyellenőrzés: (a) specifikáló és fej közötti relációban; (b) két fej (α és β) relációjában, amennyiben α β -ra van csatolva; (c) csatolt α és β specifikálójában álló γ P viszonylatában. Az valamennyi elgondolásban közös, hogy meglehetősen bonyolult szintaktikai szerkezeteket kell létrehozni a megfelelő konfiguráció eléréséhez, és többször olyan csomópont(ok) bevezetése is szükségessé válik, melyek kevéssé motiválhatóak (pl. n P Carstens (2000)-ben – lásd (33. a)), vagy legalábbis a következőkben javasolt módszerrel „megtakaríthatóak” lennének. Az említett megoldás az egyeztetési jelenségek kezelésére az indexelt nyelvtanok szellemének alkalmazására épül, és mint ilyen, nagyban eltér az eddig említett megoldásoktól,¹⁷ viszont alkalmasabb bizonyos jelenségek megragadására, mint a mozgásokon alapuló elképzelések, továbbá mivel az „olcsóbb” Merge műveletet alkalmazza, gazdaságosabb is.

A cikk felépítése a következő: a 2. fejezetben az indexelt nyelvtanokról adok egy áttekintő leírást; a 3. fejezetben bemutatok egy egyeztetési jelenségekben meglehetősen gazdag nyelvet, a finnét; a 4. fejezetben konkrét példák segítségével mutatom be azt, ahogyan egy indexelt nyelvtan az említett nyelv egyeztetési jelenségeinek leírásában alkalmazható; az 5. fejezetben pedig összefoglalom a legfontosabb állításokat.

¹⁷ Ez azonban nem azt jelenti, hogy az említett teóriákban alkalmazott megoldásokat teljesen elvetném (pl. komplex fejek építése), pusztán másként és másra használom fel azokat.

2. Az indexelt nyelvtan

Egy indexelt nyelvtan (Partee, Barbara H. – Alice G. B. ter Meulen – Robert E. Wall (1990: 536–542) 5 összetevőből épül fel: $G = \langle V_T, V_N, I, S, R \rangle$, ahol V_T és V_N diszjunkt véges halmazok – V_T a G nyelvtan terminális ábécéje (ezek a konkrét lexikai elemek), V_N a G nyelvtan nem-terminális ábécéje (ezek a kategóriák); I : az indexek halmaza (a konkrét modellben ezek az egyeztetés szempontjából releváns jegyek lesznek); az S szimbólum a V_N halmaz egy kitüntetett eleme – a nyelvtan kezdőszimbóluma; R pedig a G nyelvtan szabályainak halmaza.

Index(ek)et a nem-terminális szimbólumok viselhetnek magukon: például $A(ijk)$, melynek konkrét megvalósulása lehet például $N_{(Pl\ Elat)}P$, ami többes számú, elativusi esetű főnévi csoportot jelöl. Levezetés során az alábbi szabályok szerint keletkezhetnek és tűnhetnek el indexek:

- (1) Keletkezés és törlés csak az indexfüzér bal szélén játszódhat le.
- (2) Az indexfüzér hosszának nincs felső korlátja.
- (3) Az indexek a nem-terminális szimbólumokon öröklődnek.
- (4) Terminális szimbólum sosem viselhet indexet (terminális szimbólummá alakulás során elvesznek az indexek).
- (5) „*Dobj ki és másolj!*” (az indexek eltüntetésére vonatkozó szabály): $A(i) \rightarrow \alpha$, ahol i egy index, A egy nem-terminális szimbólum, α pedig egy terminális és nem-terminális szimbólumokból összeállított vegyes füzér. (Csak akkor alkalmazható, ha i éppen az indexfüzér első tagja.)
- (6) „*Told el és másolj!*” (az indexek keletkezésére vonatkozó szabály): $A \rightarrow B(i)$, ahol A és B nem-terminális szimbólumok, i pedig egy index. (Némi megszorítást jelent az, hogy a kimeneti oldalon csak egyetlen nem-terminális szimbólum engedélyezett.)

Egy indexelt nyelvtannal akkor generálható egy V_T fölötti füzér, ha létezik olyan S -től induló levezetés, amelynek utolsó átmeneti füzére már csak terminális szimbólumokat tartalmaz, nem-terminális szimbólumokat és indexeket nem.

Az indexelt nyelvtanok az enyhén környezetfüggő nyelvtanok osztályába tartoznak (a természetes nyelveket az enyhén környezetfüggő nyelvek közé sorolják), és leginkább az egyeztetési jelenségek leírásában alkalmazhatók (ezt az állítást fogom a 4. fejezetben a gyakorlati érvekkel alátámasztani).

3. Egyeztetési jelenségek a finn nyelvben¹⁸

A finn nyelv (legalábbis a finn irodalmi nyelv) meglehetősen gazdag egyeztetési jelenségek tekintetében. A 3.1-ben az igei csoportokat érintő egyeztetésekre térek ki, majd 3.2-ben sorra veszem a főnévi csoportban megfigyelhető ilyen eseteket.

3.1. Egyeztetés az igei csoportban

Az igei frázisok esetében egyeztetés van az ige és nominativusi vonzata között számban és személyben. Amennyiben tagadás, vagy más módon összetett igeidő (praesens perfectum vagy plusquamperfectum) szerepel a mondatban, úgy a segédigével (a tagadógigével illetve a létigével) kell a szám- és személybeli egyeztetést végrehajtani, valamint további egyeztetés(ek) is szükséges(ek), mert az alany száma megjelenik a participium(ok)on is.¹⁹

(7) a. Luen. olvas-SG1 'Olvasok.'	Luemme. olvas-PL1 'Olvasunk.'
b. En lue. neg-SG1 olvas 'Nem olvasok.'	Emme lue. neg-PL1 olvas 'Nem olvasunk.'
(8) a. Luin. olvas-IMPF.SG1 'Olvastam.'	Luimme. olvas-IMPF.PL1 'Olvastunk.'
b. En lukenut. neg-SG1 olvas-PAR.SG	Emme lukeneet. neg-PL1 olvas-PAR.PL

¹⁸ Az összes finn nyelvi példát én írtam, de átnézte a PTE finn lektora, Anja Haaparanta is.

¹⁹ A példák annotációiban szereplő rövidítések feloldása a következő: IMPF = imperfectum (8a) és (10a) példákban; PAR = participium (8b), (9) és (10) példákban. A finn igeidők múlt időben a következőképpen épülnek fel: az imperfectum tagadása (8b) tartalmazza a tagadógigét és a főige ún. 2. aktív participiumi alakját; a praesens perfectumban (9) a létige jelen idejű alakja mellett a főigének az említett participiuma szerepel, ennek tagadó változatát (9b) a tagadógige, valamint a létige jelen idejű töve és a főige participiuma alkotja; plusquamperfectum esetén (10) a létige imperfectumban lévő alakjára és a főige participiumára van szükség, míg ennek tagadásához (10b) a tagadógigén kívül a létige említett participiuma, valamint a főige participiuma szükséges.

	'Nem olvastam.'		'Nem olvastunk.'
(9) a.	Olen jo lukenut.
létige-SG1 már olvas-PAR.SG
'Már olvastam.'	Olemme jo lukeneet.
létige-PL1 már olvas-PAR.PL
'Már olvastunk.'	
	b. En ole vielä lukenut.
neg-SG1 létige még olvas-PAR.SG
'Még nem olvastam.'	Emme ole vielä lukeneet.
neg-SG1 létige még olvas-PAR.SG
'Még nem olvastunk.'	
(10) a.	Olin lukenut aikaisemmin.
létige-IMP.F.SG1 olvas-PAR.SG korábban
'Korábban olvastam.'	Olimme lukeneet aikaisemmin.
létige-IMP.F.PL1 olvas-PAR.PL korábban
'Korábban olvastunk.'	
	b. En ollut lukenut aikaisemmin.
neg-SG1 létige-PAR.SG olvas-PAR.SG korábban
'Nem olvastam korábban.'	Emme olleet lukeneet aikaisemmin.
neg-PL1 létige-PAR.PL olvas-PAR.PL korábban
'Nem olvastuk korábban.'	

A (7)–(10) példából az is látható, hogy az igeidő is többször megjelenhet az igei csoporton belül, a participiumok száma árulhatja el, milyen igeidőről is van szó éppen.

Magázás esetén (a finnben a magázást a PL2 alakkal fejezik ki) egy összetett igealakot tartalmazó mondatban az egyeztetés két formája jelenik meg: az alany és a segédige között *formai egyeztetés* történik²⁰, azaz a segédigének PL2-ben kell megjelennie, míg a participiumok a nominativusi bővítéssel *szemantikailag egyeztetődnek*:

- (11) Te luette.
ProPL2-NOM olvas-PL2
'Ön / Önök olvas / olvasnak.'²¹

- (12) a. Te ette ollut lukenut aikaisemmin.
ProPL2-NOM neg-PL2 létige-PAR.SG olvas-PAR.SG korábban
'Ön nem olvasott korábban'

²⁰ Csak formai egyeztetés van, ha nincs segédige a mondatban.

²¹ Természetesen a mondat azt is jelentheti, hogy 'Ti olvastok', és (12b) esetében is lehetséges a 'Ti nem olvastatok korábban' olvasat.

b. Te ette olleet lukeneet aikaisemmin.
 ProPL2-NOM neg-PL2 létige-PAR.PL olvas-PAR.PL korábban
 'Önök nem olvastak korábban.'

Egyeztetési szempontból az igemód kérdése is érdekes. Ha a mondatban csak a főige szerepel, akkor a módot azon kell jelölni; ha viszont létigével alkotott összetett igealak, akkor a létigén jelenik meg a módot kifejező morféma. Tagadás esetén két lehetőség van: (a) imperativum esetén a tagadóigének az eddigiekben említettektől különböző alakja jelenik meg, és a főigén is – az SG2-t leszámítva – megjelenik a felszólító módra utaló morféma; (b) más mód (indikativus, conditionalis, potentialis) esetén a főige (összetett igeidő esetén a segédige) az, amin a mód megjelenik.

(13)	Lukisin.
olvas-COND.SG1
'Olvassék.'	En lukisi.
neg-SG1 olvas-COND
'Nem olvassék.'
(14)	Olisin lukenut.
létige-COND.SG1 olvas-PAR.SG
'Olvastam volna.'	En olisi lukenut.
neg-SG1 létige-COND olvas-PAR.SG
'Nem olvastam volna'
(15)	Lue!
olvas
'Olvass!'	Älä lue!
negIMP.SG2 olvas
'Ne olvass!'
(16)	Lukekaa!
olvas-IMP.PL2
'Olvassatok!'	Älkää lukeko!
negIMP.PL2 olvas-IMP
'Ne olvassatok!'
(17)	Lukekoon!
olvas-IMP.SG3
'Olvasson!'	Älköön lukeko!
negIMP.SG3 olvas-IMP
'Ne olvasson!'

Az igei csoporttal kapcsolatban még egy egyeztetési jelenséget kell megemlíteni: bizonyos szabad bővítményeket kötelező számban és személy-

ben egyeztetni az alanyesetű bővítménnyel. Ilyen például a *mielellään* 'szívesen' határozószó esete:

- (18) **He** lukevat mielellään tämän kirjan.
Ők-PL3 olvas-PL3 szívesen-PL3 ez-Acc könyv-Acc
'Ők szívesen elolvassák ezt a könyvet.'

3.2. Egyeztetési jelenségek a finn főnévi csoportban

Akárcsak az igei csoport esetén, az irodalmi finn nyelv főnévi szerkezeteiben is meglehetősen sok egyeztetés található. Elsőként a birtokos és a birtok szám- és személybeli egyeztetését említem meg, amely (a magyartól eltérően) csak abban az esetben történik meg, ha személyes névmás a birtokos).²²

- (19) a. minun kirjani
én-GEN könyv-SG1
'az én könyvem'

- b. meidän kirjamme
mi-GEN könyv-PL1
'a mi könyvünk'

- c. Kaisan kirja
Kaisa-GEN könyv
'Kaisa könyve'

²² Ebben a tekintetben az irodalmi finn főnévi szerkezetei a magyar névutós szerkezetekkel mutatnak nagyfokú hasonlóságot. Egyébként a finn névutós szerkezetek is pontosan a főnévi csoport mintájára viselkednek: a genitivusi vonzattal a névutói fejet számban és személyben egyeztetni kell. A birtokosokkal kapcsolatban meg kell továbbá jegyezni, hogy a birtoklásmondatokban csak nagyon ritkán van egyeztetés birtokos és birtok között (ezek inkább már megszilárdult kifejezéseknek tekinthetők), amelyet csak úgy lehet ebben a rendszerben kezelni, ha a birtokos ezekben az esetekben is a birtokot megjelenítő főnévi csoporton belül születik (vö. Alberti – Medve (2002) birtokos szerkezetei). Ez kétségtelenül további problémákat vet fel: a birtoklásmondatban ugyanis a birtokos általában nem genitivusi esetű, hanem adessivusi, ezért a birtokos születési pozíciója ilyen esetekben inkább az N fej komplementuma lehetne, és nem a módosítója.

A jelzői helyzetben álló melléknéven illetve melléknévi igenéven, valamint a mutató névmásokon megjelenik a főnévi fej száma és esete:

- (20) (Puhun) näistä lukevista suomalaisista tyttöistä.
(beszél-SG1) ez-PL.ELAT olvas-PAR.PL.ELAT finn-PL.ELAT lány-PL.ELAT
'(Beszélek) ezekről az olvasó finn lányokról.'

A számnéven, amennyiben a főnévi csoport nem nominativusi vagy accusativusi esetben áll, megjelenik a főnév esete (21), a száma viszont csak bizonyos számnéveken jelölődik (22). Amennyiben a főnévi csoport nominativusi vagy accusativusi esetben áll, úgy a számnév tőalakban jelenik meg, utána pedig (bizonyos kivételektől eltekintve) a főnévi fej, és annak valamennyi, a számnév után álló bővítménye egyes szám partitivusi esetben áll – a számnév előtt álló mutató névmás viszont még a szerkezet szemantikáját mutatva többes számban szerepel (23).

- (21) (Puhun) kahdesta runosta.
(beszél-SG1) két-ELAT vers-ELAT
'(Beszélek) két versről.'

- (22) (Puhun) monista runoista.
(beszél-SG1) sok-PL.ELAT vers-PL.ELAT
'(Beszélek) sok versről.'

- (23) Nämä kaksi suomalaista naista menevät Budapestiin.
Ez-PL.NOM két finn-PART nő-PART megy-PL3 Budapest-ILL
'Ez a két finn nő Budapestre megy.'

Az említett eseteken kívül számban egyeztetni kell a főnévi csoportokhoz kapcsolódó mellékmondatok vonatkozó névmásait a főnévi csoport szemantikájával.²³

²³ A szemantika itt azért érdekes, mert (a magyartól eltérően) a számnevet is tartalmazó főnévi csoportokhoz kapcsolódó mellékmondatok vonatkozó névmásai többes számban kell, hogy álljanak; nincs lehetőség a restriktív – nem-restriktív mellékmondatok következő elkülönítésére: *Eljött mindhárom barátom, aki külföldön él. Eljött mindhárom barátom, akik külföldön élnek.*

(24) *Nämä kaksi naista, jotka menevät Budapestiin, asuvat Pécsissä.*
 ez-PL.NOM két nő-PART aki-PL.NOM megy-PL3 Budapest-ILL lakik-PL3 Pécs-INESS
 'Ez a két nő, aki Budapestre megy, Pécsen lakik.'

A fent bemutatott példákon kívül más egyeztetési jelenségek is találhatóak a finn irodalmi nyelvben,²⁴ de erre most terjedelmi korlátok miatt nem térek ki, hanem rátérek az egyeztetés általam javasolt újfajta megközelítésére.

4. Indexelt nyelvtan az egyeztetés leírásában – finn példákkal illusztrálva

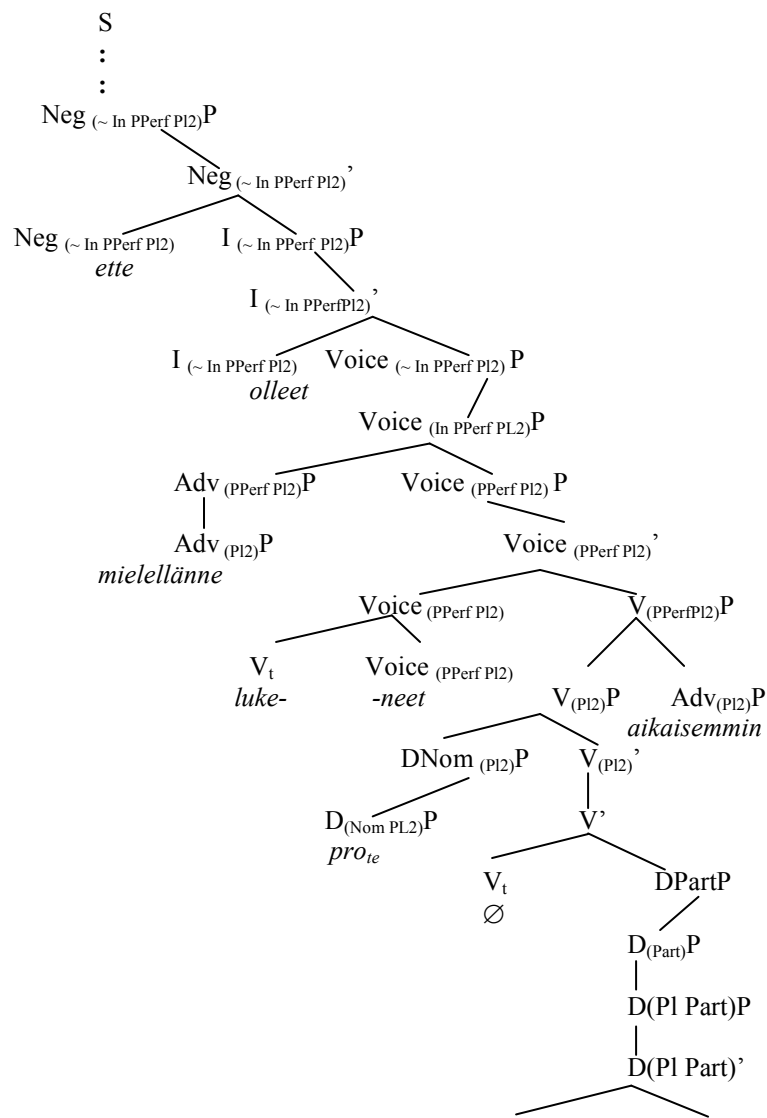
Egy természetes nyelvet (jelen esetben az irodalmi finnt) leíró indexelt nyelvtan indexei azok a jegyek lesznek, amelyek a szerkezeteken belül többször is relevánsak (többször vannak jelölve, több alak együtteséből állnak össze), illetve egyeztetésben vesznek részt. Így – a fenti példák alapján – a következő jegyeket ítélem relevánsnak: (a) igei csoport esetén: alanyesetű vonzat száma és személye, igeidő, igemód,²⁵ tagadás;²⁶ (b) főnévi csoport esetén: birtokos száma és személye, főnévi fej száma és esete. (25) példában egy konkrét mondat elemzése látható, amelynek segítségével a rendszer működését illusztrálom.

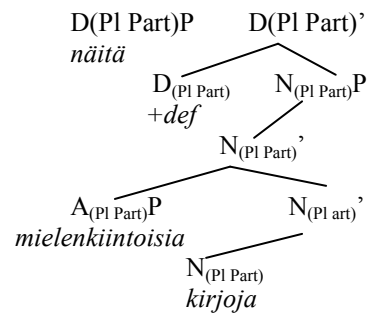
(25) *Ette olleet mielellänne lukeneet näitä*
 neg-PL2 olla-PPERF.PL szívesen-PL2 olvas-PPERF.PL ez-PL.PART
mielenkiintoisia kirjoja aikaisemmin.
 érdekes-PL.PART könyv-PL.PART korábban
 'Nem olvastátok el szívesen ezeket az érdekes könyveket korábban.'

²⁴ Például a nominatívusi bővítmény és a névszói állítmány között számbeli egyeztetés van (pl. *Minä olen suomalainen* – Én-NOM van-SG1 finn ('Én finn vagyok') ~ *Me olemme suomalaisia* – Mi-NOM van-PL1 finn-PL.PART ('Mi finnek vagyunk')), akárcsak bizonyos predikatív bővítmények és azok alanya között (pl. *Pidän tyttöä suomalaisena* – Tart-SG1 lány-PART finn-ESS ('Finnek tartom a lányt') ~ *Pidän tyttöjä suomalaisina* – Tart-SG1 lány-PL.PART finn-PL.ESS ('Finnek tartom a lányokat')). Bizonyos mellékmondatok esetén (a magyar megfelelőkhöz hasonlóan) szám- és személybeli egyeztetés van a főmondatban a nominatívusi vonzat és a mellékmondat igéje között: pl. *Me, jotka olemme suomalaisia, rakastamme kahvia* – Mi-NOM, aki-PL.NOM van-PL1 finn-PL.PART, szeret-PL1 kávé-PART ('Mi, akik finnek vagyunk, szeretjük a kávéét').

²⁵ A felszólító mód miatt.

²⁶ A rendszernek „meg kell jegyezni”, hogy tartalmaz-e tagadást, mert különben aggrammatikus szósorokat is generálni lehetne a nyelvtannal.

Az ágrajzból kitűnik, hogy az általam javasolt modell a klasszikus X'-elméleten alapul,²⁷ de ezt egyrészt olyan elemekkel kombináltam, amelyek Bartos (2000) morfoszintaxisával mutatnak nagyfokú hasonlóságot, másrészt mindezeket kiegészítettem az említett indexelt nyelvtannal. Az S alatti pontok a generálásnak azt a szakaszát jelölik, amikor az S „felveszi” a szükséges indexeket (az indexek keletkezésére vonatkozó (6) alkalmazásával), és átalakul NegP-vé (S→NegP). Ezt a részt pusztán terjedelmi okokból nem fejtettem ki. Az ágrajzok binaritása nem kötelező a rendszerben: a magyar nyelv leírásában már kiválóan bevált, É. Kiss (1992) által megfogalmazott „lapos V-szerkezetet” a finn nyelvben is alkalmazhatónak vélem. A két nyelv között azonban különbség van abban a tekintetben, hogy az alanyesetű vonzat születési pozíciójának a finnben nem a V' alatti tartományt javaslom, hanem VP specifikálóját.²⁸ Ugyanis ebben a nyelvben (a magyartól eltérően) az igei csoportok módosítói pozíciói nem az aspektus kifejezésében játszanak szerepet, hanem a nominativusi vonzat számára vannak fenntartva (ebben a tekintetben a finn inkább az angolra hasonlít, mint a magyarra), de csak abban az esetben, ha az alkalmas a természetes szubjektum szerepének betöltésére. Ha

²⁷ Elsősorban Alberti Gábor és Medve Anna *Generatív grammatikai gyakorlókönyvében* (2002) kidolgozott modelljére gondolok itt; a finn nyelv leírásában az ebben megfogalmazott alapelveket igyekeztem alkalmazni. Átvettem például a vonzatok és a szabad bővítmények következetes megkülönböztetésének elvét: az említett magyar modellben a csatolási művelet csak a szabad határozókra alkalmazható (ez a kitétel csak frázisokra vonatkozik, mivel az említett modell egy kivételtől eltekintve nem tartalmaz fejmozgatásokat).

²⁸ A VP-módosító mint az ige alanyesetű vonzatának születési helye a magyar nyelvleírásban sem ismeretlen, Bródy (1990)-ben már felmerült ez a javaslat, de szerintem a magyar nyelv esetében a V' alatti születési pozíció a jobb megoldás – Bródy javaslatának megfogadása esetén ugyanis súlyos problémák merülnének fel a másoknál VP-módosítóban álló bővítmények kezelésekor.

nem alkalmas rá, akkor egy másik, a természetes szubjektum kívánalmainak²⁹ megfelelő bővítmény kerül ebbe a pozícióba (itt a finn ismét a magyarral – semleges mondat topikjával – mutat nagyfokú hasonlóságot).

A következő néhány mondatban bemutatom az ágrajzban lévő csomópontokat a hozzájuk tartozó funkciókkal együtt. A *NegP* a tagadás frázisa, ennek fejében születik a tagadóige. Az angolból már ismert *IP* ebben a rendszerben is a segédige frázisa, illetve itt található a módot kifejező morféma,³⁰ ezért az igeinek (ha nincs – a tagadóigét nem számítva – segédige a mondatban) mindig fel kell mozognia az I fejbe, hogy az ott lévő, módot kifejező szuffixum összekapcsolódhasson egy tővel.³¹ A felmozgó igei fej azonban nem közvetlenül kerül az I fejbe, ugyanis a két említett frázis között található a *VoiceP*, mely az aktív-passzív elkülönítésének projekciója. Eddig segédigét tartalmazó mondatban is el kell jutnia az igei fejnek, amely a V fejben pusztán igei fejként születik (semmilyen morféma nem található rajta). Ez az elképzelés azért előnyös, mert így az összes igei jellegű kifejezést azonos módon lehet kezelni (a melléknévi, a főnévi és a határozói igenév azonos módon fog felépülni, de ennek pontos menetére terjedelmi korlátok miatt ebben a cikkben nem tudok kitérni). Az eddig említett frázisok (*NegP*, *IP*, *VoiceP* és *VP*) specifikálójá, amint arról már az előzőekben szót ejtettem, egyaránt a természetes szubjektum számára van fenntartva. Az egyes fejek mögött születik a vonzatok többsége, ez alól kivételt csak az említett „alanyok” képeznek: az igeik esetében a nominativusi bővítmény, a főnevek esetében pedig a genitivusi vonzat az, amely a *VP* illetve az *NP* módosítójában kerül be a szerkezetbe (a főnévi és az igei kifejezések között is húzhatóak tehát párhuzamok). A fejek mögött születő vonzatok kategóriája összetett: jelen van benne az összetevő szintaktikai kategóriája és az esete is. Erre azért van szükség, mert az indexek keletkezését nem lehet egyszerűbben megoldani a (6) pontban megadott erős megszorítás miatt. A keletkező indexek milyenségét éppen ez az összetett kategória fogja megadni a következő szabály alapján:

²⁹ A magyarhoz hasonlóan ilyen például a referencialitás, vagy a tematikus szerep.

³⁰ Felsőszólító mód esetén a tagadóige (is) mutatja a módot, lásd (15)–(17).

³¹ Ha van segédige, akkor az ige I fejbe történő mozgása nem következik be, hiszen a létige alkalmas a mód felvételére.

(26) $XCasusP \rightarrow X_{Casus}P$

konkrétan pl.:

(27) $DPartP \rightarrow D_{Part}P$

A modell építkezése olyan, hogy ami csak egyszer releváns a mondatban (nincs egyeztetési viszonyban semmivel), annak egy szintaktikai csomópont épül ki. Ilyen például a VoiceP, vagy a határozottság jelölésére alkalmas, Szabolcsi által javasolt DP.³² A többször fontos információk pedig, amint azt már korábban említettem, indexek formájában jelennek meg. Az indexek sorrendje nagyon fontos, hiszen az indexelt nyelvtan szabályai komoly megkötéseket tartalmaznak velük kapcsolatban (a legkomolyabb megkötés az indexek „keletkezésére” vonatkozik (6)). Egy pusztán technikai okokból megállapított indexsorrend viszont nyilvánvalóan nem lenne megfelelő, hiszen egy ilyen megoldás a konkrét problémakezelésen kívül semmilyen magyarázó erővel nem rendelkezne. Bartos (2000: 657) a morfoszintaxisában a „Tükörelv”-et alkalmazza, ami – némi kiterjesztéssel az indexekre – itt is jó megoldásnak tűnik.

(28) „Tükörelv: a morfológiai deriváció közvetlenül tükrözi a szintaktikai derivációt” (azaz a morfémák sorrendje megegyezik azzal, ahogy a szintaktikailag releváns módosulások lépésenként végbemennek a szóalakon).

A javasolt modellben az egyes szintaktikai csomópontok sorrendjének kialakításában ez volt a fő szempont (ezért van például IP>VoiceP sorrend). Az elvet nyilvánvalóan a fent bemutatott indexekre is lehet alkalmazni, hiszen azok az „eltűnésükkor” pontosan a megfelelő morféma-sorrendet fogják eredményezni a szóalakokon:

³² Nyilván vitatható, hogy szükséges-e egyáltalán a finn nyelv leírásában DP, hiszen a nyelvben nincs hangalakkal rendelkező névelő. Szerintem mindenképpen hasznos az alkalmazása, hiszen szintaktikailag más pozíciókban fordul elő egy NP, mint egy DP (az NP például alkalmatlan a természetes szubjektum pozíciójának betöltésére).

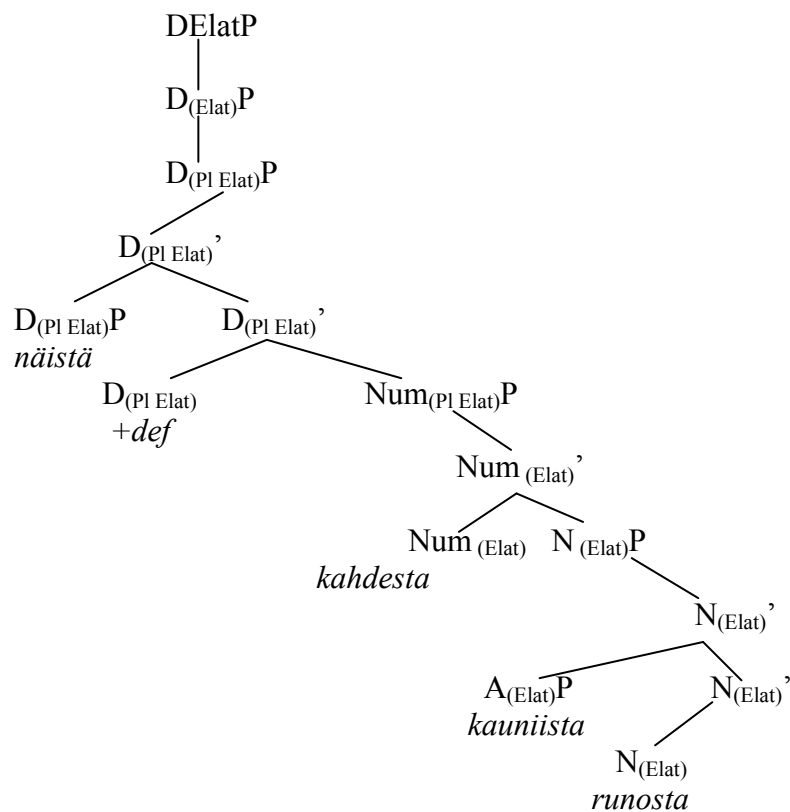
(29)	$N_{(Pl\ Elat\ Sg1)}$	\rightarrow	$N_{(Elat\ Sg1)}$	\rightarrow	$N_{(Sg1)}$	\rightarrow	N
	runo	\rightarrow	runoi	\rightarrow	runoista	\rightarrow	runoistani
	vers	\rightarrow	vers- PL	\rightarrow	vers- PL.ELAT	\rightarrow	vers- PL.ELAT.SG1
	'vers'		'versek'		'versekről'		'verseimről'

Az indexek sorrendje tehát az említettek alapján a következőképpen alakul:

- (30) a. igei csoport: neg – mód – idő – szám – személy
 b. főnévi csoport: szám – eset – szám – személy (birtokos)

Hogy a rendszer viszonylag bonyolult problémák kezelésére is alkalmas, azt bizonyítják a (31)-ben és (36)-ban látható finn nyelvi ágrajzok, valamint a (35b)-ben látható olasz elemzés. Amint azt a 3.2-ben említettem, a finnben a számnevet megelőző mutató névmás többes számban áll (szemantikailag igazodik a főnévi kifejezéshez), míg a számnevet követő valamennyi összetevő egyes számba kerül, és az esete vagy megmarad (ha a főnévi csoport esete nem nominativus vagy accusativus, l. (31)), vagy partitívusra változik (ha a főnévi csoport esete nominativus (36) vagy accusativus).

- (31) (Puhun) näistä kahdesta mielenkiintoisesta runosta.
 (beszél-SG1) ez-PL.ELAT két-ELAT érdekes-ELAT vers-ELAT
 '(Beszélek) erről a két érdekes versről.'

Az indexelt nyelvtant érintő legfontosabb szabályok a következők:

- (32) a. $\text{Num}_{\text{Pl}}\text{P} \rightarrow \text{Num}'$ (többes szám „eltűnése”)³³
 b. $\text{Num}' \rightarrow \text{Num NP}$ (az eset nem változik, így nincs hivatkozás indexre)

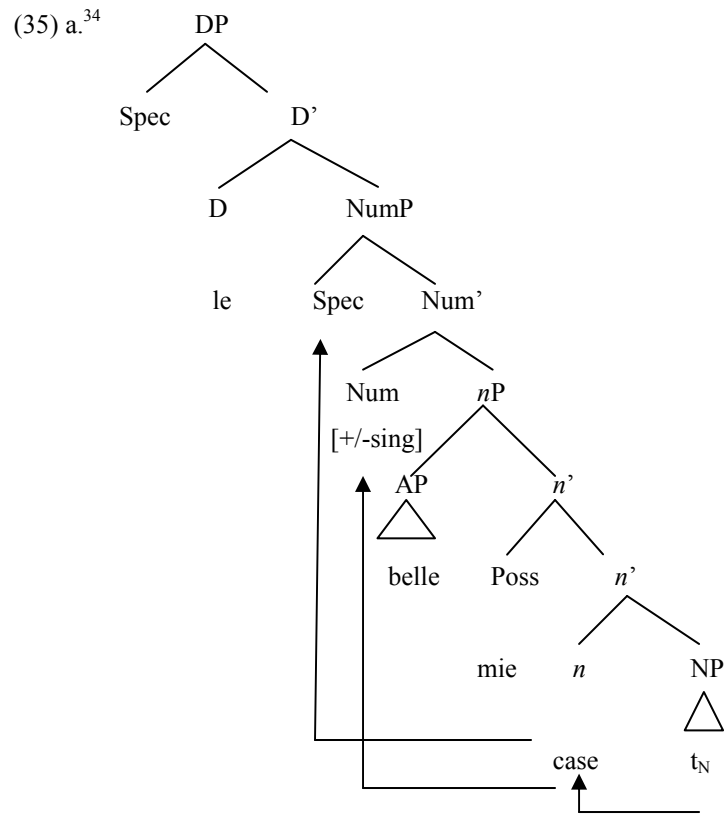
³³ Ennek a szabálynak van egy másik variációja ($\text{NumP} \rightarrow \text{Num}'$) arra az esetre, ha a többes szám mégsem tűnne el a számnév után álló összetevőkről (pl. (Puhun) *kaikista ihmisistă* – minden-PL.ELAT ember-PL.ELAT '(Beszélek) minden emberről'). A többes szám megléte vagy hiánya nem véletlenszerűen változik, ezért a számnévhez tartozó lexikális információként van kezelve.

Természetesen felmerül a kérdés, hogy ha a többes szám indexben je-
lölve van, akkor az egyes számnak nem kellene-e szintén indexként jelen
lennie. Szerintem ezt a kérdést az adott nyelvtől függően kell megválaszolni.
A finn nyelvénél nem szükséges az „egyes szám”-index felvétele, mivel ez a
default eset, és a finn (az agglutináló nyelveknél megszokott módon) ezt nem
jelöli külön morfémával (ellentétben a többes számmal). Ezzel szemben pél-
dául az olaszban, ahol egészen másként „épül fel” egy szó ((33), (34) és
(35)), mindenképpen érdemes felvenni az egyes számot is (a többes szám, és
természetesen a nyelvtani nem mellé).

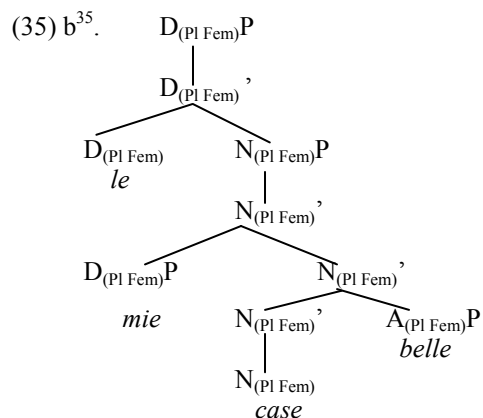
- (33) a. il gatto nero
 a-MASC.SG macska-MASC.SG fekete-MASC.SG
 'a fekete macska'
- b. la macchina nera
 a-FEM.SG autó-FEM.SG fekete-FEM.SG
 'a fekete autó'
- c. i gatti neri
 a-MASC.PL macska-MASC.PL fekete-MASC.PL
 'a fekete macskák'
- d. le macchine nere
 a-FEM.PL autó-FEM.PL fekete-FEM.PL
 'a fekete autók'

A (34) példában látható olasz nyelvi szerkezetnek (35a)-ban és (35b)-
ben kétféle elemzését adom meg. A (35a.) példa a Carstens (2000) cikkében
szereplő megoldást mutatja be, míg (35b)-ben ugyanezen szerkezet indexelt
nyelvtanos kezelése látható.

- (34) le mie case belle
 a-FEM.PL enyém-FEM.PL ház-FEM.PL szép-FEM.PL
 'az én szép házaim'

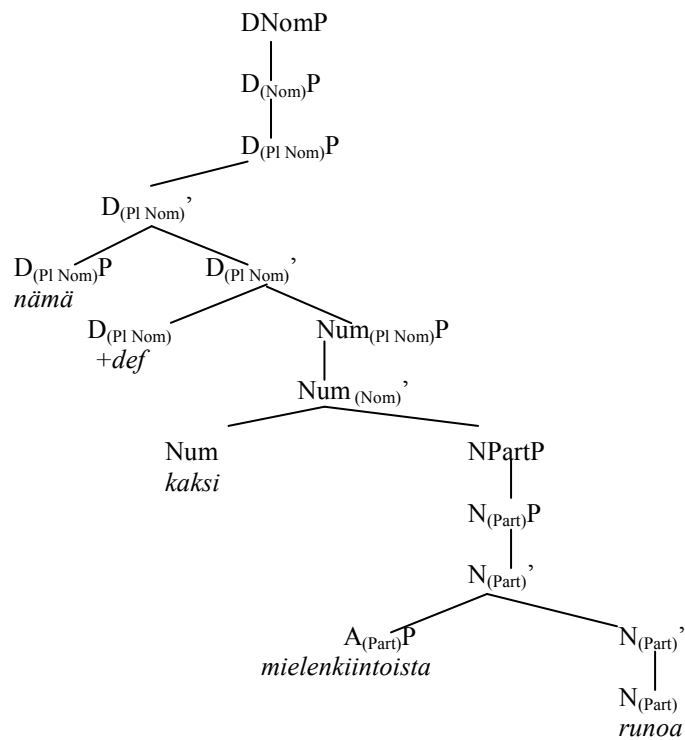
³⁴ Carstens (2000: 329)

Az indexelt nyelvtanos megoldás láthatóan egyszerűbben képes kezelni a problémát, mint a (35a)-ban látható megfelelője.

- (36) Nämä kaksi mielenkiintoista runoa (ovat kauniita).
 ez-PL.NOM két érdekes-PART vers-PART (van-PL3 szép-PL.PART)
 'Ez a két érdekes vers (szép).

³⁵ Az olasz és a finn nyelv között több eltérés is tapasztalható, amelyek közül az egyik legjelentősebb a birtokos kétféle viselkedése a nyelvekben. A finnben a birtokos számát és személyét veszi fel a birtok, míg az olaszban a birtok számát és nemét veszi fel a birtokos. Ezért a birtokosok pozíciója is eltér az említett nyelvek esetében: a finnben specifikáló pozícióban helyezkedik el (NP, NumP, DP frázisokban), míg az olaszban (N²-ra) csatolt bővítményi kezelést javaslom. Az olaszra adott indexsorrend (*szám – nem*) azért ilyen, mert a *nem* lexikai jegye egy szónak, így szorosabban kötődik a főnévhez a számnál, ezért áll közelebb a főnévhez.

Mint azt korábban már említettem, (36) arra a típusú számneves kifejezésre mutat példát, ahol a számnév után a főnévhez közvetlenül tartozó összetevők más esetben (partitivusban) és a már említett módon más számban (SG) állnak, mint a számnévet megelőző mutató névmás (nominativus). Az indexelt nyelvtant érintő legfontosabb szabály ebben az esetben a többes szám „eltüntetéséről” számot adó (32a) mellett (37), amely az eset megváltozásáról ad számot:

(37) $\text{Num}_{\text{Nom/Acc}'} \rightarrow \text{Num NPartP}$

Ezzel reményeim szerint sikerült bemutatnom az egyeztetések kezelésére vonatkozó elképzelésem lényegét, amely nyilvánvalóan még több helyen

finomításra szorul, de az alapötletet talán érdemes megfontolni azoknak is, akik eddig a mozgatásokkal és jegyellenőrzésekkel kapcsolatos megoldásokat alkalmazták az egyeztetési jelenségek kezelésére.

5. Összefoglalás

Ebben a cikkben az egyeztetési jelenségek kezelésének egy új módját vázoltam fel, és amellet érveltem főként konkrét mondatok / szerkezetek ábrázolásának a segítségével, hogy az indexelt nyelvtanok bevonása az egyeztetések leírásának területén különösen hasznos lehet. Példáim főként a finn irodalmi nyelvből származtak,³⁶ és az egyeztetések mellett magukról a nyelvi szerkezetekről is részletes leírást adtak, így ez a cikk kiindulópontja lehet egy, a finn nyelvet új alapokon leíró generatív modellhez is. Ez a modell (ha teljesen elkészül) részletesebb leírását adhatja az említett nyelvnek, mint például Auli Hakulinen és Fred Karlsson (1979) *Nykysuomen lauseoppia* munkája, amely, bár kétségtelenül átfogó mű, a részleteiben még kidolgozást igényelt volna. A felvázolt elvek alapján működő modell alternatívája lehet a nem chomskyánus elméleti keretben született leírásoknak is, amelyek a finn nyelvvel kapcsolatban az 1980-as évek óta dominánsak a finn nyelvészetben (pl. Vilkuna 1989).

Az egyeztetéseket alapvetően mozgatásokkal kezelő leírásokhoz képest egy indexelt nyelvtanos megoldásnak mindenképpen előnye, hogy nem szükséges új csomópontokat bevezetni azért, hogy olyan szintaktikai konfiguráció jöjjön létre, amelyben lehetséges az adott jegyek ellenőrzése. Az általam javasolt rendszerben más típusú nehézségeket kell megoldani: az indexek sorrendjének megállapítása nagyon fontos, hiszen ezeket egy-egy levezetés során nehézkes lenne megváltoztatni (egy index eltüntetésére és főként keletkezésére komoly megszorításokat tartalmaz a szabályrendszer (5)–(6)). A kialakuló sorrend nem alapulhat továbbá pusztán technikai megfontolásokon, hiszen egy ilyen rendszer magyarázó ereje csekély lenne, a sorrendet mindenképpen alá kell támasztani valamilyen komoly elvvel (ezt a szerepet a *tükkörelv* tölti be a javasolt modellben).

Az általam javasolt rendszerben készülő ágrajzoknak egy gyakorlati (az oktatásban például hasznosítható) előnyeként meg lehet még említeni az átláthatóságot is: egy ilyen ágrajzon könnyebben el lehet igazodni, mint egy olyanon, amelyben rengeteg mozgatás történik.

³⁶ A 3. fejezetben részletesen kifejtettem, miért jó példa az egyeztetések vizsgálatához a finn irodalmi nyelv.

Végül arra szeretnék röviden kitérni, hogy az általam javasolt indexelt nyelvtant akár egy (összetett kategóriacímekkel dolgozó) környezetfüggetlen nyelvtanként is fel lehet fogni ($X_{(i)} \sim X_i$), melyre az ad lehetőséget, hogy ebben a rendszerben meg van szabva az indexfüzér hosszának felső korlátja³⁷ (lásd (2)), és a kategóriák száma, bár kétségtelenül megnövekszik, mindenképpen véges lesz. Így tulajdonképpen egy újíró szabályrendszer segítségével kezelhetővé válik az, amit másképpen csak sok mozgatás árán (és így kevésbé gazdaságos módon) lehet megoldani.

HIVATKOZÁSOK

- Alberti Gábor – Medve Anna 2002: *Generatív grammatikai gyakorlókönyv*, Budapest, Janus/Books.
- Bartos Huba 2000: Az magyar inflexiós jelenségek szintaktikai háttere, in Kiefer Ferenc szerk.: *Strukturális magyar nyelvtan 3*: Morfológia, 653–762.
- Bródy, Michael 1990: Remarks on the Order of Elements in the Hungarian Focus Field, *Approaches to Hungarian 3*, Szeged, 95–121.
- Carstens, Vicki 2000: Remarks and Replies – Concord in Minimalist Theory, *Linguistic Inquiry 31/2*, 319–355.
- Chomsky, Noam 1986: *Barriers*, Cambridge, Mass., MIT Press.
- Chomsky, Noam 1995: Categories and transformations, in *The Minimalist Program*, Cambridge, Mass., MIT Press, 219–394.
- É. Kiss Katalin 1992: Az egyszerű mondat szerkezete, in Kiefer Ferenc szerk.: *Strukturális magyar nyelvtan 1*: Mondattan, 79–177.
- Hakulinen, Auli – Fred Karlsson 1979: *Nykysuomen lauseoppi*, Helsinki, Suomen Kirjallisuuden Seura.
- Kinyalolo, Kasangati K. W. 1991: *Syntactic dependencies and the Spec-head agreement hypothesis in Kilega*, doktori értekezés, kézirat, UCLA, Los Angeles, California.

³⁷ Az indexelt nyelvtan teljes kapacitását akkor éri el, amikor például egy $a^n b^n$ típusú nyelvet generálunk vele, melynek során az indexfüzér hossza valóban korlátlan lehet. Az általam javasolt rendszerben ötnél több indexet egyik elem sem viselhet, és az indexek sorrendje sem tetszőleges: igék esetében *tagadás - mód - idő - szám - személy*, főneveknél pedig *szám - személy (birtokos) - szám - eset* sorrend lehetséges csak (és nyilvánvalóan egyikféle indexből sem lehet egynél több).

- Koopman, Hilda 1992: On the absence of Case-chains in Bambara, *Natural Language & Linguistic Theory* **10**, 555–594.
- Szabolcsi Anna – Laczkó Tibor 1992: A főnévi csoport szerkezete, in Kiefer Ferenc szerk.: *Strukturális magyar nyelvtan 1: Mondattan*, 179–298.
- Partee, Barbara H. – Alice G. B. ter Meulen – Robert E. Wall 1990: *Mathematical Methods in Linguistics*, Dordrecht, Kluwer Academic Publ.
- Vilkuna, Maria 1989: *Free Word Order in Finnish*, Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.